

Zoonime grecești. Nume de câini în tratatul cinegetic al lui Xenophon

RĂZVAN BRAN

Universitatea din București

Greek zoonyms. Dog names in Xenophon's treatise *On hunting*

Abstract: This paper aims to analyse, from a lexical, morphological and semantic point of view, the 47 Greek zoonyms in Xenophon's treatise *On hunting*. The zoonyms are a result of conversion and derivation from common nouns, adjectives or verbs, which refer to different instruments, weapons or physical and moral qualities. Consequently, one could say that the names preserve the semantic features of the basis. That is why, in my opinion, the Greek zoonyms do not seem to be totally arbitrary.

Keywords: zoonym, hunting, Greek, formation, meaning.

În tratatul său cinegetic, intitulat *Kunhgetikov*, Xenophon (sec. V-IV a. Chr.) acordă un spațiu important creșterii câinilor de vânătoare, referindu-se la diferitele rase cu defectele și calitățile lor, la modul în care trebuie dresați etc. De asemenea, autorul menționează în capitolul VII al tratatului în discuție o serie de zoonime (nume de câini), pe care ne propunem să le analizăm în continuare atât din punct de vedere formal, morfo-lexical, cât și semantic.

Zoonimele: delimitări teoretice

Zoonimele reprezintă o clasă aparte de nume proprii, care individualizează un animal. În cadrul acestor pagini vom folosi termenul cu acest sens și nu vom înțelege prin zoonim nici substantivele comune care desemnau câinele în greaca veche, nici numele de rase canine.

Zoonimele, la fel ca orice altă categorie de nume (antroponime, toponime etc.) îndeplinesc mai multe funcții. În primul rând, numele proprii identifică indivizi: „proper names are mainly used to identify individuals uniquely in our univers of discourse, and therefore have a clearly referential function” (Marmaridou 1989: 355). Prin funcționalitatea lor, putem afirma că zoonimele și antroponimele se aseamănă, întrucât și unele, și celelalte pot îndeplini trei funcții fundamentale: de identificare a referentului, de adresare și de numire. Se vorbește chiar despre un anume antropocentrism în onomastică, care se reflectă și în numele de animale, supuse acelorași norme ca antroponimele: „names for breed animals are subject to norms comparable to those for human beings” (Langendonck 2007: 201, *apud* Dobnig-Jtilch).

Nume de câini în tratatul lui Xenophon

În limba greacă, zoonimele sunt o clasă nominală puțin studiată din punctul de vedere al procedeelelor (lingvistice, lexicale) de formare, al modului de atribuire, precum și

al semnificației acestora. Lista onomastică pe care ne-o propune Xenophon în *Kynegetikov*, VII, 5–6, și de care ne vom ocupa este următoarea, redată în traducere, încercând totodată să oferim o adaptare a numelor în limba română:

Acestora [câinilor] trebuie să li se dea nume scurte, ca să fie ușor de strigat. Acestea trebuie să fie: *Psyché* („Suflet”)¹, *Thymós* („Curaj”), *Pórpax* („Pavăză”)², *Stýrax* („Vârf de Lance”), *Lonché* („Lance”), *Lóchos* („Trupă”), *Phrouará* („Pază”), *Phýlax* („Păzitor”), *Táxis* („Ordine”), *Xíphon* („Spadasinul”), *Phónax* („Ucigaș”), *Phlégon* („Arzătorul”), *Alké* („Tărie”), *Teúchon* („Artizanul”), *Hyleús* („Pădurarul”), *Médas* („Gânditorul”), *Pórthon* („Distrugătorul”), *Spérchon* („Grăbitul”), *Orgé* („Mânie”), *Brémon* („Morocănosul”)³, *Hýbris* („Îndrăzneală”), *Thállon* („Înfloritorul”), *Rhóme* („Putere”), *Antheús* („Înfloritul”)⁴, *Héba* („Tinerețe”), *Getheús* („Voiosul”)⁵, *Chará* („Veselie”), *Leúson* („Bine-Văzătorul”), *Augó* („Strălucire”), *Poleús* („Schimbătorul”), *Bía* („Violență”), *Stíchon* („Ordonatul”), *Spoudé* („Zelul”), *Brýas* („Musculosul”)⁶, *Oinás* („Porumbiță de stâncă”), *Stérros* („Vigurosul”), *Kraugé* („Strigăt”), *Káinon* („Ucigătorul”), *Týrbas* („Tumultuosul”), *Sthénon* („Puternicul”), *Aithér* („Văzduh”), *Aktís* („Rază”), *Aichmé* („Vârf”), *Nóes* („Melancolicul”)⁷, *Gnóme* („Gândul”)⁸, *Stíbon* („Urmăritorul”, „cel care urmează pista”), *Hormé* („Avântul”).

Catalogul propus de Xenophon este unul destul de cuprinzător, conținând un număr de 47 de nume. De asemenea, la o primă analiză a citatului de mai sus, se poate face următoarea observație: criteriul alegerii numelui trebuie să fie scurtimea, pentru a fi mai ușor de pronunțat, pentru a avea un impact mai puternic și, deci, pentru a fi mai eficient.

Este necesară, însă, o distincție: în cazul de față, avem a face nu cu niște zoonime obișnuite, generale, folosite în spațiul domestic. Dat fiind subiectul tratatului, vânatoarea sau, mai precis, vânatoarea de tip *kunhgevsion*, cu plase și câini, numele sunt folosite într-un domeniu bine delimitat, particular, cu reguli precise. Astfel se pot explica și unele particularități morfologice și semantice ale numelor indicate de către Xenophon. Este vorba de o activitate profesională, în care precizia, agilitatea, timpul și viteza de reacție sunt foarte importante. Totodată poate deveni periculoasă în anumite circumstanțe și, de aceea, numele atribuite animalelor care participă la vânătoare, în speță câinii, au o funcționalitate aparte. La aceste particularități morfologice, lexicale și semantice ne vom referi în cele ce urmează.

Procedee de formare și particularități formale ale zoonimelor

Procedee de formare

În primul rând, remarcăm faptul că zoonimele amintite provin, în majoritate, din substantive comune sau participii substantivizate care și-au schimbat statutul funcțional,

¹ Putea fi și un antroponim feminin sau *Psyché*, personificarea sufletului răătăcitor.

² *Pórpax* este și un hidronim, care se referă la un râu din Sicilia. Zoonimul ar putea face trimitere și la acesta.

³ *Brémon* era și un antroponim masculin.

⁴ Și antroponim masculin.

⁵ Și antroponim masculin.

⁶ Numele *Brýas* poate fi pus în legătură fie cu substantivul *bruvon* „mușchi”, fie cu numele bufniței, *bruvi* / *bruvai*. Totodată, era și un antroponim masculin.

⁷ *Nóes* este și numele unui râu din Thracia. La fel ca *Pórpax*, numele de câine ar putea face trimitere la râu.

⁸ Și antroponim feminin.

morfo-lexical, devenind nume proprii. Există, de asemenea, o categorie de nume rezultate în urma derivării unor substantive comune sau verbe.

Putem distinge două procedee de formare a numelor de câini în limba greacă: conversiunea (derivarea zero) și derivarea cu sufixe. Primul procedeu se referă la trecerea de la numele comun la numele propriu. Prin intermediul acestui procedeu, substantivele comune – concrete și abstracte – sau adjectivele sunt folosite cu o nouă funcție referențială, pentru a numi sau a interpela un animal: *Psyché*, *Thymós*, *Pórpax*, *Stýrax*, *Lonché*, *Lóchos*, *Phrourá*, *Phýlax*, *Táxis*, *Alké*, *Orgé*, *Hýbris*, *Hormé*, *Héba*, *Chará*, *Bía*, *Spoudé*, *Kraugé*, *Aithér*, *Aktís*, *Aichmé*, *Gnóme*, *Rhóme*, *Oinás*, *Stérros* (provenit din adjectiv). Tot aici vom încadra și zoonimele provenite din participii substantivizate, cum sunt *Phlégon*, *Teúchon*, *Sperchon*, *Brémon*, *Thállon*, *Leúson*, *Káimon*, *Stíbon*.

Acest fenomen lingvistic de formare a numelor proprii (antroponime, porecle, toponime, zoonime) pornind de la elemente cu sens, care fac parte din lexicon (vocabularul comun), este unul foarte răspândit și se întâlnește și în limba greacă veche. Cuvintele părăsesc, așadar, lexiconul pentru a face parte din onomasticon, fără a-și schimba forma în vreun fel. Rezultatul îl constituie o identitate formală perfectă între substantivul comun sau adjectivul utilizat în mod curent de vorbitori și numele propriu, însă cu o clară diferență funcțională.

Un alt proces foarte frecvent de formare a numelor proprii este derivarea cu sufixe, întâlnită și la zoonimele grecești. Astfel, din catalogul de nume propus de către Xenophon, au rezultat în urma derivării numele *Xíphon* (< xivfoi + -wn), *Phónax* (< foneuvw + -ak-), *Hyleús* (< u{lh + -euvi), *Médas* (< mh~doi + -ai), *Pórthon* (< porqevw + -wn), *Antheús* (< a[nqoi / ajnqevw + -euvi), *Getheús* (< ghqevw + -euvi), *Augó* (< aujghv + w), *Poleús* (< polevw + -euvi), *Nóes* (< noevw), *Bryás* (< bruvon + -ai), *Týrbas* (< tuvrbh + -ai), *Sthénon* (< sqevnoi + -wn), *Stíchon* (< stivcoi + -wn). Sufixele cele mai frecvente sunt, așadar, -euvi, -ai, -wn, sufixe nominale foarte productive în greaca veche.

Am considerat ca fiind nume proprii derivate cu sufixe numai zoonimele pentru care nu există și un corespondent (identic formal) în lexicon, cum se întâmplă în cazul conversiunii: spre exemplu, *biva* > *Biva*. Zoonime precum *Médas* sau *Xíphon* nu există ca atare în lexicon, ci au fost create *ad hoc*, pornindu-se de la unități lexicale uzuale (*xivfoi*, *mh~doi*).

Unele nume, deși pot fi puse în legătură cu elemente din lexicon (substantive, adjective, verbe), sunt menționate de alți autori și ca antroponime (*Antheús*, *Brémon*, *Bryas*, *Getheús*, *Gnóme*, *Psyché*) sau hidronime (*Nóes*, *Pórpax*). Altele sunt numele unor divinități, precum *Hebe*, zeița tinereții, sau personificări, precum *Psyché*. Astfel, în cazul acestor zoonime s-ar putea spune că trecerea substantivul comun în onomasticon s-a produs mai întâi ca antroponim și apoi preluat ca nume de câine.

Cuvântul-bază

Din punct de vedere morfologic, baza de formare a zoonimelor poate fi un substantiv (comun), un adjectiv sau un verb. Substantivele comune care au devenit nume sunt fie simple, cum sunt *yuchv*, *qumovi*, *loghv*, *lovcoi*, *frourav*, *tavxiu* etc., fie derivate (*povrpax*, *fuwlax*, *oijnavi*). Pe acestea din urmă le-am considerat mai sus rezultat al conversiunii, deoarece substantivul comun există și acesta (derivat sau nu) a constituit baza de la care s-a pornit.

Un număr destul de mare de zoonime provin prin conversiune din participii substantivizate. Pentru numele *Phlégon*, *Teúchon*, *Spérchon*, *Brémon*, *Thállon*, *Leúson*, *Káinon*, *Stíbon*, cuvântul-bază a fost inițial un verb la modul participiu. Unele dintre zoonimele menționate de Xenophon sunt derivate direct de la verbe, așa cum sunt *Phónax* (< *foneuvw*), *Pórthon* (< *porqevw*), *Poleús* (< *polevw*), *Nóes* (< *noevw*) sau *Antheús* (< *ajnqevw*). Interesant este *Káinon* care poate avea două interpretări. Poate fi un participiu prezent al verbului *kaivmw*, un dublet al lui *kteivmw* „a ucide”, interpretare pe care am urmat-o în traducerea propusă pentru acest nume. Totodată, unele traduceri propun Le neuf („Cel Nou”) punând zoonimul în relație cu adjectivul *kainovi* „nou”.

Adjectivele au constituit în mai mică măsură baza de formare pentru numele date câinilor de vânatoare. Din catalogul lui Xenophon un singur nume de câine provine, prin conversiune, de la un adjectiv: *Stérros* < *stevrroi*.

Numele proprii fac parte din clasa morfologică a substantivului. De aceea, se caracterizează în continuare prin categoriile acestei clase, numărul și genul. Numele inventariate sunt toate la numărul singular, însă, în privința genului, se poate observa că zoonimele se caracterizează prin gen gramatical animat – masculin sau feminin. Fiind vorba de entități vii, este absent genul neutru (inanimat). Ele fie păstrează genul bazei, fie sunt derivate cu un sufix substantival de genul masculin sau feminin. Numele de gen masculin erau atribuite masculilor (*Thymós*, *Pórpax*, *Stýrax*, *Lóchos*, *Phýlax*, *Xíphon*, *Phónax*, *Phlégon*, *Teúchon*, *Hyleús*, *Médas*, *Antheús*, *Getheús*, *Leúson*, *Poleús*, *Stíchon*, *Bryás*, *Stérros*, *Káinon*, *Týrbas*, *Sthénon*, *Nóes* etc.), iar cele de gen feminin femelelor (*Psyché*, *Lonché*, *Phrouá*, *Alké*, *Orgé*, *Oinás*, *Héba*, *Augó*, *Aichmé*, *Kraugé*, *Aktís*, *Hormé* etc.). Astfel, zoonimul reflectă și genul natural al câinelui.

Trăsături formale

Scopul numirii este de identificare și de individualizare, dar și acela de interpelare. În contextul cinegetic, toate aceste trei funcții sunt importante în egală măsură. Prin intermediul zoonimului, câinele trebuie să autoidentifice și să reacționeze rapid și eficient. Din același motiv, pornind chiar de la îndemnul lui Xenophon (*ta; d' joinovmata aujtai`ı tivqesqai braceva, i{na eujana/klhta h\}*), zoonimele se disting prin scurtimea formei (două silabe) pentru a avea impactul sonor scontat. Numele trebuie pronunțate rapid, astfel încât câinele să poată percepe corect semnalul sonor și să reacționeze la timp. Timpul și viteza de reacție sunt esențiale în stărnirea prăzii, prinderea, ori găsirea ei pentru a nu o scăpa. Așadar, vânătorul asmute sau cheamă câinii, iar numele are un rol esențial în aceste activități. Cum am văzut, însuși Xenophon sugerează că numele trebuie să fie scurte și chiar insistă asupra acestui fapt.

În afară de forma bisilabică, din punct de vedere fonetic, putem observa că unele nume au sunete inițiale puternice: sonore – ocluse (*b*, *g*), nazale (*m*, *n*), aspirate (spirit aspru) sau vocale, pentru a avea un impact sonor mare.

Totodată, pentru individualizarea corectă a câinelui, numele nu trebuie să fie foarte asemănătoare din punct de vedere formal. Așa-numita plurivalență a numelor proprii trebuie să fie limitată. În haita de câini nu trebuie să existe mai mulți indivizi cu același nume, cel puțin nu atunci când sunt plecați la vânatoare. S-ar produce haos dacă vânătorul ar striga un câine și s-ar repezi asupra prăzii doi sau mai mulți.

Semnificația numelor în context cinegetic

După ce am văzut care sunt procedeele de formare a zoonimelor, precum și trăsăturile lor formale și morfologice, în partea a doua a lucrării vom pune în discuție sensul zoonimelor în limba greacă.

În legătură cu semnificația pe care o pot avea numele proprii, Lyons (1977: 198) afirmă că „it is widely, though not universally, accepted that proper names do not have sense.” În general, filozofii care s-au ocupat de teoria numelor demonstrează că numele proprii nu au un sens lexical, convențional. Pot avea, însă, un sens presupus (*presupposed*), așa cum arată Willy Van Langendonck (2007: 7), întărind opinia lui Lyons:

„Proper names do not have asserted lexical meaning, but do display presuppositional meanings of several kinds: categorical (basic level), associative senses (introduced either via the name bearer or via the name form), emotive senses and grammatical meanings”.

Zoonimele de care ne ocupăm provin, cum am văzut mai sus, din substantive comune (abstracte sau concrete), adjective ori verbe, dar nu mai fac parte din lexicon, înscriindu-se în onomasticon. Ele nu își pierd trăsăturile morfologice, gramaticale, referitoare la gen și număr, și nici nu se estompează total sensul bazei lexicale, indiferent dacă au rezultat în urma conversiunii sau a derivării cu sufixe. Chiar dacă zoonimele nou formate nu mai au un sens lexical de sine stătător, totuși, acestea trimit în mintea locutorului la anumite trăsături semantice, întrucât nici conversiunea, nici derivarea nu anulează legătura dintre cuvântul-bază și numele propriu. Se schimbă numai funcționalitatea acestuia și referentul.

Astfel, din punct de vedere semantic, numele propuse de Xenophon provin din substantive (concrete sau abstracte), adjective și verbe care exprimă caracteristici fizice sau morale aplicate, în general, omului: rapiditate, agilitate, curaj, bucurie etc. Substantivele concrete denumesc diferite instrumente și arme (pavăză, vârf de lance, lance, vârf, spadă) sau elemente naturale (mușchi, floare). Abstractele se referă la trăsături fizice (puterea, forța fizică, rapiditatea, vederea ageră, tinerețea, strigătul) ori morale (curaj, capacitatea de a păzi, odinea, gândirea și capacitățile mentale, capacitatea de a ucide sau de a distruge) și la stări de spirit: bucuria, elanul, zelul, tumultul, mânia. Interesant este și numele *Oinás*, derivat de la *oi[noi „vin”*. Substantivul comun are sensul de „porumbel de stâncă” (ale cărui pene au culoarea frunzelor de viță-de-vie) sau de „vin”. Zoonimul care a rezultat în urma conversiunii ar putea trimite fie la primul sens, fie chiar la culoarea vinului (cf. *Bălanul, Negruțul* din limba română).

O primă observație este aceea că din semantismul numelor cercetate nu reies defecte fizice sau morale, trăsăturile fiind marcate [+apreciativ]. Câinii erau de rasă și selectați, pentru a răspunde cerințelor impuse de vânătoare: agilitate, viteză, acuitate vizuală, flexibilitate etc. Calitățile erau, desigur, sporite prin dresaj. În plus, ne putem gândi că unele nume erau atribuite în funcție firea ori comportamentul câinelui, dacă era vesel, meticulos, harnic etc.

Decelăm, totodată, conotații ale activităților masculine, în principal, militare, de putere și politice. Atât cuvintele-bază abstracte, cât și cele concrete, prin semantismul lor, duc cu gândul la război și luptă. Domeniul militar, politic și cinegetic se află în strânsă legătură în societatea greacă. Vânătoarea avea un rol important în formarea tinerilor, fiind un fundament al educației și o pregătire pentru război. Expedițiile cinegetice contribuiau la

maturizarea băieților, care prin intermediul lor intrau în lumea bărbaților. Valorile apreciate în lumea bărbaților sunt cele care țin de război: curajul, forța fizică, agilitatea, rapiditatea, inteligența, valori pe care le întâlnim, implicit, și în domeniul cinegetic. Astfel, este firesc ca numele de câini să reflecte aceste valori, calități fizice ori virtuți morale, aplicate mai ales omului, dar aplicabile și animalului.

Concluzii

În urma analizei zoonimelor menționate de Xenophon, din perspectiva procedeelelor de formare, a trăsăturilor morfologice și formale, precum și a semantismului lor, putem afirma că alegerea numelor de câini are un caracter motivat, atât din punct de vedere formal, cât și semantic. Cei mai mulți lingviști și teoreticieni ai numelor susțin că acestea nu au un sens lexical, convențional, ci mai degrabă unul categorial, afectiv, enciclopedic ori gramatical. Teza pe care am încercat să o demonstrăm în aceste pagini este că zoonimele grecești, pe lângă funcția de desemnare sau de interpelare, trimit la semantismul cuvintelor-bază de la care s-au format. Legătura dintre numele propriu și cuvântul-bază nu este total estompată, iar locutorul le asociază încă din punct de vedere semantic.

Zoonimele analizate sunt nume bisilabice cu impact sonor, care fac referire la calitățile câinelui. Se întrevede o alegere conștientă și intenționată a numelor, care se explică în primul rând prin contextul (cinegetic) în care sunt utilizate. Prin semantismul lor, zoonimele reflectă valorile societății grecești și trimit la domenii precum războiul, politica și, în strânsă relație, vânătoarea – domenii masculine prin excelență. Forța fizică, rapiditatea, dar și curajul, ordinea, impetuoșitatea sunt valori apreciate în luptă. Prin conotarea domeniilor amintite, numele capătă valențe expresive și ne îndreptățește să spunem că zoonimele de față nu erau alese la întâmplare. Având un rol important pentru vânătoare, câinii și numele lor reflectă, într-o oarecare măsură, modul de gândire al vechilor greci.

De asemenea, este demn de menționat faptul că, în formarea zoonimelor, greaca s-a folosit de posibilitățile sale de îmbogățire a vocabularului, utilizând conversiunea și derivarea cu sufixe, pornind de la substantive comune (concrete sau abstracte), adjective și verbe. Cuvântul-bază denumește instrumente sau arme, calități fizice ori virtuți (morale), aplicabile în general sau în primul rând omului. Unele zoonime sunt atestate și ca antroponime (masculine și feminine) ori ca hidronime. Asemănarea funcțională cu antroponimele, utilizarea unor antroponime pentru a denumi câinii de vânătoare, sensul cuvintelor-bază și valorile (umane) pe care le aduc în prim plan zoonimele grecești trimit la antropocentrismul din onomastică, la care am făcut referire la începutul lucrării.

Dat fiind subiectul tratatului și caracterul său specializat, tehnic, este de presupus, de asemenea, că aceste zoonime nu sunt inventate de către Xenophon, ci reprezintă nume atribuite în mod obișnuit câinilor de vânătoare. Numele din lista lui Xenophon pot fi o urmare a tradiției cinegetice sau a uzului curent, pe care autorul nu face decât să o pună în scris pentru a oferi informații și sfaturi complete privind vânătoarea. Cum se ocupă de vânătoare în ansamblul ei și cunoscând bine domeniul, Xenophon oferă o descriere completă, detaliată a creșterii câinilor (rase, calități și defecte, modul de dresare), descriere din care nu putea lipsi un catalog onomastic canin.

Bibliografie

- Anderson, J. M. 2007. *The Grammar of Names*. Oxford: Oxford University Press.
- Bailly, A. 1963. *Dictionnaire Grec-Français*. Paris: Hachette.
- Lyons, J. 1977. *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jackson, F. 2010. *Language, names, and information*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Jaeger, W. 1939. *Paideia: The Ideals of Greek Culture*. G. Highet (Trans.), Oxford: Basil Blackwell.
- Marmaridou, S. 1989. Proper names in communication. *Journal of Linguistics* 25: 355–372.
- Van Langendonck, W. 2007. *Theory and Typology of Proper Names*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Xénophon. 1970. *L'art de la chasse*. E. Delebecque (Trans.). Paris: Belles Lettres.
- Xenophon. 1946. *Scripta minora*. E. C. Marchant (Trans.). London: William Heinemann.
- Vidal-Naquet, P. 1985. *Vânătorul negru*. Z. Petre (Trans.). București: Editura Eminescu.
- Wilmet, M. 1991. Nom propre et ambigüité. *Langue française* 92: 113–124.